

॥ श्रीउपदेशग्रंथावलि ॥

॥ अंक अडसठमो ॥*

॥ श्रेयोभावना ॥

[२]

પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરવાની શુભેચ્છાવાળા ઉત્તમ મુમુક્ષુએ! પછી કહેવામાં આવશે એવી ભાવનાઓ પોતાના અંતઃકરણમાં ાધિકભાવે રહેલા પ્રમાદનો નિઃશેષ નાશ કરવામાટે કરે છે. મપ્રકારના મુમુક્ષુઓએ એવી ભાવનાઓ કરવા પ્રયત્ન કરવા એ, અને મંદાધિકારવાળા મુમુક્ષુઓએ એવી ભાવનાઓ કરવી

·૯૮૨ (શાકે ૧૮૪૭) કાર્તિકસુદિ ૧૫ આવૃત્તિ પહેલી. પ્રતિ ૨૦૦૦

ર:—બ્રહ્મનિષ્ઠ મહારાજ શ્રીમન્ નથુરામશર્મા. બીલખા. કાઠિયાવાડ.

પરલોકગત પિતા ત્રવાડી પીતાંબર કુબેરજીના સ્મરણાર્થે છપાવી 'જ્ઞાસુઓને મનન કરવામાટે વિનામૂલ્યે આપવા પ્રકટ કરનાર

હરગોવિંદ પીતાંબર ત્રવાડી. વડોદ—ઝાલાવાડ.

અમદાવાદ—પીરમશા રોડ ઉપર ધી નિર્મળ પ્રી. પ્રેસમાં

લલ્લુભાઇ ઈશ્વરભાઇ ત્રિવેદીએ છાપી.

આવશ્યક છે એમ ધીરે ધીરે નક્કી કરી પછી એવી ભાવનાઓ ..વા પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ. એ ભાવનાઓ પોતાની બહારની ... સ્થિતિને તથા ઇંદ્રિયોની ને અંતઃકરણની સ્થિતિને અનુસરીને .રવાની હોય છે. બધાં માણસોને બધી ભાવનાઓ કરવાની હોતી નથી એ વિનાકહેજ વિવેકી મનુષ્ય સમજી શકે એમ છે.

પ્રમાદ એ પ્રમા એટલે યથાર્થજ્ઞાન વા કર્તવ્યાકર્તવ્યની સમજ તેને દ એટલે આપનારો નથી, પણ પ્રમાને દન એટલે હણનારો છે એમ મે વિદ્વાનોપાસેથી સાંભળ્યા છતાં અને પ્રમાદ મનુષ્યને તેના કર્તવ્યનું વિસ્મરણ કરાવી અકર્તવ્યમાં જોડવાના ભયંકરસ્વભાવ-વાળો છે એમ પુસ્તકોમાં વાંચ્યા છતાં ને સજ્જનોપાસેથી સાંભળ્યા છતા તથા જાતે પણ તેનો ન્યૂનાધિક અનુભવ કર્યા છતાં પણ હું દુષ્ટ મારા પ્રાપ્તવ્યવહારમાં અને પરમાર્થનાં સાધનોના સેવનમાં પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સંપૂર્ણ સાવધાનતા સેવતો નથી એ હું મોટામાં મોટી ભૂલ કરું છું એમ જણાય છે.

નિર્મલ, મધુર ને શીતલ જલની પ્રાપ્તિ સુલભ છતાં તેવા જલનુ પાન નહિ કરતાં મલિન, ખારા ને ઉષ્ણ જલને શોધી તેનું પાન પ્રીતિપૂર્વક કરવું તે જેમ એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે તેમ સ્વાધીન, નિરવધિ, પરમપવિત્ર, પરમમંગલ, અભયસ્વરૂપ ને પરમશીતલ નિજાનંદનો પરિત્યાગ કરી પરાધીન, ક્ષણિક, મલિન, અમંગલ, ભયભરેલો ને પરિતાપક વિષયાનંદ ઇચ્છવો ને સેવવો એ પણ એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે એમ દુષ્ટ પ્રમાદ મારા જેવા મનુષ્યને સ્પષ્ટરીતે સમજવા દેતો નથી.

સ્ત્રીઓના, પુરુષોના, બાળકોના, ગવૈયાના, ગાનારીના, સ્તુતિ-પાઠકોના, કુકવિઓના, અયોગ્ય હસનારાઓના, ભાંડના ને કોકિલા

આદિના શબ્દોનું પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી તે શબ્દો સાંભળનાર જીવનું વાસ્તવિક હિત સધાતું નથી, પણ ઊલટું તે શબ્દાનુરાગના વૃદ્ધિવડે તેનું ભવભ્રમણ વધી તેનું અહિત સધાય છે, અને પોતાના શ્રીસદ્ગુરુના, બ્રહ્મદર્શી પુરુષોના, પરમાત્માના અનન્યભક્તોના, સંપ્રજ્ઞાતયોગને કે અસંપ્રજ્ઞાતયોગને પ્રાપ્ત થયેલા યોગીઓના, રાગ-દ્વેષને વશ વર્તાવનારા મહાપુરુષોના ને ઉત્તમ મોક્ષસાધકોના શબ્દોનું પ્રીતિપૂર્વક શ્રવણ કરવાનો સ્વભાવ પાડવાથી ઉત્તરોત્તર બ્રહ્મતત્ત્વાનુસંધાનની વિરાગની ને ઉપરતિની વૃદ્ધિ થઇ બ્રહ્મદર્શનદ્વારા ભવબંધનથી મોકળા થવારૂપ જીવનું પરમહિત સધાય છે, છતાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ રાગની ને અજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારા પૂર્વોક્ત શબ્દોનું શ્રવણ કરવામાં પ્રીતિ રાખે છે, પણ વિરાગની ને જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ કરનારા શબ્દોનું શ્રવણ કરવામાં પ્રીતિ રાખતો નથી એ તમોગુણના પુત્ર પ્રમાદનોજ મહિમા છે. એ પ્રમાદજ મારા જેવાને શ્રેયોમાર્ગમાં મોટા વિઘ્નરૂપ છે.

અમંગલ, અપવિત્ર, કુત્સિત ને ચેતનવિના શવજેવા અસ્પૃશ્ય ને ભયંકર સ્ત્રીશરીરનો, પુરુષશરીરનો ને બાળકના શરીરનો રાગપૂર્વક સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છા ને મોહાંધપણાવડે તેમનો સ્પર્શ એ ભ્રાંતિજન્ય ક્ષણિક સુખ આપી સ્પર્શ કરનાર મનુષ્યના નિજાનંદને ઢાંકી દે છે, અને પરમમંગલ, પરમપવિત્ર, રમણીય ને પરમાહ્લાદક ચેતનના મનોમય સ્પર્શવડે પરિણામે આત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મરૂપ ચેતનના દૃઢ સાક્ષાત્કારવડે તે મનુષ્ય અવિદ્યા તથા તેનાં શોકમોહાદિરૂપ કાર્યોનું ઉલ્લંઘન કરી પરમાનંદપદે વિરાજવા સમર્થ થાય છે, છતાં માણસોનો મોટો ભાગ દુઃખદ ને તુચ્છ સ્પર્શોની તીવ્ર ઇચ્છા ને તેનું સેવન ત્યજી શકતો નથી, ને જે સ્પર્શની ઇચ્છાવડે ને તેના સેવનવડે

અજ્ઞાનકાલે અપારજેવો જણાતો ભવસાગર સુખપૂર્વક તરી જવાય છે તે સ્પર્શની ઇચ્છા ને તેનું સેવન કરવા પ્રીતિપૂર્વક પ્રવૃત્ત થઇ શકતો નથી એ પણ ક્રૂર પ્રમાદનોજ મહિમા છે. આ પ્રમાદજ મને મનવાણીના અવિષયરૂપ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થવા દેતો નથી.

રૂપવતી સ્ત્રીના, રૂપવાન્ પુરુષના, રૂપાળા બાળકના, મણિમુક્તા-
સુવર્ણના સુંદર મનાતા અલંકારના, વિવિધ મોહક વસ્ત્રોના ને સુવર્ણ-
મુદ્રાદિના રૂપને જોવાની ઇચ્છાથી ને રાગપૂર્વક તેના દર્શનથી મનુષ્ય-
' મનની સ્થૂલતા ને ચંચલતા વધી તે જન્મમરણના તીવ્રવેગવાળા
... ાં તણાવા લાગે છે, અને પોતાના સદ્ગુરુના, બ્રહ્મનિષ્ઠ
પ્રજ્ઞાહ... ે ઇશપ્રતિમાના અધિષ્ઠાનભૂત સચ્ચિદાનંદાદિ સ્વભાવવાળા
મનુષ્યના . ની ઇચ્છા કર્યા કરવાથી તથા તેનું પરમપ્રીતિપૂર્વક
ચેતનના દર્શન ાં કરવાથી પરિણામે બ્રહ્મદર્શનદ્વારા મનુષ્ય આ
મનોમય દર્શન ક... નાયાસે તરી જવાનો મહાલાભ મેળવવા
દુઃખપૂર્ણ ભવસાગર ... ાેાનો મોટો ભાગ અપકારક પ્રાણિપદાર્થને
સમર્થ થાય છે, છતાં મનુ જોવાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, ને
જોવાની ઇચ્છાનો અને તેને . પ્રયત્ન સેવી શકતો નથી એ પણ
અતિશયોપકારક બ્રહ્મદર્શન ક... મુંઝવી નાંખનારો મહિમા છે.
દોષબહુલ પ્રમાદનોજ મારા જેવાને .

... , બહુ ખારા, બહુ ઊના,
અપવિત્ર, બહુ ખાટા, બહુ તીખા ' અપરિમિત ને દુર્જર
આલસ્ય વધારનારા, ઉન્માદ પ્રકટાવનારા; . આરોગ્ય બગડે છે,
આહારના સેવનથી મનુષ્યના સ્થૂલશરીરનું . 'ના તથા રજોગુણ-
ઇંદ્રિયોમાં ઉન્માદ પ્રકટે છે, ને અંતઃકરણમાં તમોગુણ
ના ધર્મોની વૃદ્ધિ થાય છે, અને પવિત્ર, અલ્પ ખાટા, અલ્પ તીખા,
અલ્પ ખારા, અલ્પ ઊના, મનની જાગ્રતિ વધારનારા, મનની
પ્રસન્નતા વધારનારા, પરિમિત ને સુખપૂર્વક પચી જાય એવા આહારના
ગ્રહણથી મનુષ્યનું સ્થૂલશરીર પ્રાયશઃ નીરોગ રહે છે, ઇંદ્રિયો પ્રસન્ન

ને શાન્ત રહે છે, ને અંતઃકરણ સાત્વિક તથા રજોગુણના ને તમોગુણના અપકારક વેગોથી રહિત રહે છે, છતાં મનુષ્યોનો ઘણો ભાગ અપવિત્રતાદિ દોષોવાળા આહારનો પરિત્યાગ કરવા તથા પવિત્રતાદિ શુભ ગુણોવાળા આહારોનું સેવન કરવા સમર્થ થઇ શકતો નથી એ પણ જીવના મહાવૈરી પ્રમાદનોજ મહિમા છે. પ્રમાદના આ મહિમાથીજ અંજાઇ જઇ મારા જેવા મનુષ્યો ઊર્ધ્વગતિનો માર્ગ ઊઘાડો છતાં પણ અધોગતિને માર્ગેજ ઊતાવળા ચાલ્યા જાય છે.

અપવિત્ર મનુષ્યોએ વાપરેલાં અત્તર, પુષ્પમાલા ને ચંદનનો ઉપયોગ કરવાથી ઉપયોગ કરનાર મનુષ્યનું અંતઃકરણ મલિન થાય છે, ને તેની ઇંદ્રિયોમાં અયોગ્ય ચાંચલ્ય ઉપજે છે; અને ગંધતન્માત્રાના અધિષ્ઠાનરૂપ ચેતનને આશરે રહેલા લોકોત્તર સુગંધનો પૂરકવડે મનોમય અનુભવ કર્યાં કરવાથી પરિણામે સર્વ દિવ્ય સુગંધના આધારભૂત બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થઇ તે મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે એમ સાંભળ્યા છતાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ અપવિત્ર લૌકિક ગંધથી ઉપરામ થઇ શકતો નથી, ને સર્વ દિવ્ય સુગંધના અધિષ્ઠાનભૂત બ્રહ્મમાં પોતાના મનને સ્થિર સ્થાપવા પ્રયત્ન કરી શક્તો નથી એ પણ દુશ્ચેષ્ટિત પ્રમાદનોજ મહિમા છે. આવા મહિમાવાળો પ્રમાદ મારા વૈરીનું કામ કરી રહ્યો છે, છતાં હું તેને મારો વૈરી સમજી શકતો નથી.

લુબ્ધકના (લોધાના-પારધીના) ગીતના ને ઘંટડીઓના શબ્દનું રાગપૂર્વક શ્રવણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી હરણોનું તે લુબ્ધકોને હાથે મોત થાય છે. હાથીદાંતના ને હાથીઓનાં હાડકાંના વેપારીઓનાં માણસોએ હાથીઓવાળા વનમાં ગાળેલા ઉંડા ખાડામાં વચ્ચે લોહનો જાડો ને તીક્ષ્ણ અણીવાળો મોટો શંકુ મજબુત રીતે ખોડી તે ખાડાના ઉપર વૃક્ષોની નાની ડાળીઓ તથા પાંદડાં પાથરી તેના ઉપર રંગીન કાગળની કૃત્રિમ હાથણી તે ખાડામાં તથા તે ખાડાની ઉપરની

બાજુએ ખોડેલા ખીલાસાથે દોરડાં બાંધી ઊભી કરેલી હોય છે, તે હાથણીને જોઈ તેને સાચી હાથણી માની તે વનમાં ભમતો કોઇ હાથી તે કૃત્રિમ હાથણીના સ્પર્શની લાલસાને વશ થઇ તેના ભણી દોડતો દોડતો જઇ તે કૃત્રિમ હાથણીનો સ્પર્શ કરતાં તે કૃત્રિમ હાથણીસહિત તે મોટા ઉંડા ખાડામાં જઈ પડી તે દાંકુવડે વીંધાઈ મરણ પામે છે. રાત્રિએ દીવાના પ્રકાશથી-રૂપથી-મુગ્ધ થયેલાં પતંગિયાંઓ દીવાના અગ્નિમાં વા કોડિયામાં રહેલા તેલમાં કે ઘીમાં પડી મરણ પામે છે. ઢીમરે બડીશમાં (લોહકંટકમાં -ગીલમાં) ભરાવેલા માંસના કે રોટલાના કટકાને ખાવામાટે તેમાં મોઢું નાંખતાં તે બડીશ તે માછલાના જડબામાં ભરાઈ જતાં તે ઢીમર તે માછલાને બહાર કાઢી ફેંકી દેતાં તે માછલું મરણ પામે છે, અને સરોવરમાંના કમલના મકરંદનો ગંધ લેવા બેઠેલો ભમરો સાયં-કાલ થતાસુધી તે ગંધમાં લુબ્ધ થઇ રહેવાથી ઊડી શકતો નથી, ને સૂર્યાસ્ત થવાથી તે કમલ બીડાઈ જવાથી તે ભમરો તેમાં પૂરાઈ જાય છે, અને તેમાંથી બહાર નીકળી ઊડી શકતો નથી, પછી રાત્રે હાથી ને હાથણીઓ જલ પીવામાટે તે સરોવરમાં આવતાં જે કમલમાં ભમરો પૂરાઇ ગયેલો હોય છે તે કમલસહિત ભમરાને કોઇ હાથી કે કોઈ હાથણી પોતાની સુંઢવડે પોતાના મુખમાં મૂકી ખાઇ જાય છે, વા તે ભમરાવાળા કમલને પોતાના પગતળે કચરી નાંખે છે. એવી રીતે શબ્દવિષયના રાગથી હરણનું, સ્પર્શવિષયના રાગથી હાથીનું, રૂપવિષયના રાગથી પતંગિયાનું, રસવિષયના રાગથી માછલાનું ને ગંધવિષયના રાગથી ભમરાનું મોત થાય છે એમ પુસ્તકોમાં વાંચ્યા છતાં તથા સજ્જનોદ્વારા સાંભળ્યા છતાં પણ એ પાંચે વિષયોમાં રહેલો ધાટો રાગ મારા જેવા ઘણા મનુષ્યો ત્યજવાને સમર્થ થઇ શકતા નથી, ને તેનુંજ સેવન કરવા પ્રીતિપૂર્વક

ઉદ્યુક્ત રહે છે તે પણ નિર્દય પ્રમાદનોજ મહિમા છે એમ સમર્થ વિદ્વાનો કહે છે, છતાં મારા જેવો મહામૂઢ મનુષ્ય તેને સત્ય ક્યાં માને છે ?

તૃણથી બ્રહ્માસુધીનાં પ્રાણીઓનાં શરીરો કાલના ભક્ષ્યરૂપ છે, જે ઉપજ્યું હોય તે અવશ્ય નાશ પામે છે એવો નિયમ છે, મનુષ્યોનાં શરીરો પણ ક્ષણે ક્ષણે પરિણામ પામી વિનાશ પામવાના સ્વભાવ-વાળાં છે એ લોકપ્રસિદ્ધ વાત છે, છતાં હું મારા શરીરને ક્ષણ-ભંગુર સમજી, સાવધ થઇ, સદાગ્રહપૂર્વક સ્વકર્તવ્યના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી એ મારી પ્રમાદપરાયણતાજ છે. દિવસોપછી દિવસો, માસોપછી માસો ને વર્ષોપછી વર્ષો ચાલ્યાં જાય છે, શરીર, ઇંદ્રિયો ને અંતઃકરણ શિથિલ થતાં અનુભવાય છે, છતાં અચાનક આવી પહોંચનારા ક્રૂર કાલનો એ હમણાં ક્યાં આવનાર છે ! એવો મિથ્યા નિશ્ચય રાખી સ્વકર્તવ્યનું પ્રેમપૂર્વક પરિપાલન કરતો નથી એજ એમ સૂચવે છે કે આ જીવાત્મા પ્રમાદરૂપ ઉંડા ગર્તમાં પડેલો છે.

દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં શરીરાદિને ઘણો શ્રમ પડે છે, અને સ્વ-ધર્મનું ને સદાચારાદિનું પણ દ્રવ્યતૃષ્ણાને વશ થવાથી જોઇએ તેવું પરિપાલન થઇ શકતું નથી, અંતઃકરણને સંતાપ થાય એવા પ્રતિકૂલ પ્રસંગો દ્રવ્ય મેળવવાની પ્રવૃત્તિ કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે, ન કરવા-યોગ્ય તથા મૂર્ખતાભરેલાં કૃત્યો પણ દ્રવ્ય મેળવવાની તૃષ્ણાના વેગમાં તણાતા મનુષ્યો કરે છે, અતિપ્રયત્ને માંડમાંડ મેળવેલું દ્રવ્ય સાચવવા-માં પણ શારીરિક શ્રમ ને ચિંતા વેઠવાં પડે છે, દ્રવ્યનો વ્યય કરવા-ના પ્રસંગમાં મન ખેદાનુભવ કરે છે, અને જો તે દ્રવ્યનું ચોર, રાજા કે દુર્જનો હરણ કરે વા અગ્નિ કે જલાદિથી તેનો નાશ થાય તો તે મનુષ્યના મનને અત્યંત ખેદ થાય છે. એવી રીતે અર્થ (સુખ કરનાર) એવા નામને ધારણ કરનાર દ્રવ્ય મનુષ્યને પ્રાયશઃ સુખ કરનાર થતું નથી, પણ અનર્થરૂપજ (દુઃખ આપનારજ)

થાય છે, છતાં હું પરમાર્થની પ્રાપ્તિનાં શુભ સાધનોનો પરિત્યાગ કરી અનર્થરૂપ અર્થની પ્રાપ્તિ કરવામાં ને તેનું રક્ષણ કરવામાંજ રચ્યોપચ્યો રહું છું એ પ્રમાદરૂપ વેતાલથી હું પકડાઇ ગયેલો છું એમજ જણાવે છે.

અહીં કોણ કોનું છે? કોઇ કોઇનું નથી. પ્રારબ્ધકર્મથી માણસો-નો પરસ્પર સંબંધ થાય છે, ને પ્રારબ્ધકર્મની સમાપ્તિ થયે તે સૌ પૃથક્ થઇ જાય છે. નૌકામાં ને આગગાડીમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થલથી આવેલાં ને ભિન્ન ભિન્ન સ્થલે જનારાં માણસોમાંથી કોણ કોનું સાચું સગું છે? સાગરમાં, નદીઓમાં ને તળાવોમાં રહેતાં જલચરો-માં તથા વનોમાં ને પર્વતોમાં રહેતાં પશુપંખીઓમાં કોણ કોનું સાચું સગુંવહાલું છે? વસ્તુતાએ પિતા, માતા, ભાઇ, બ્હેન, સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રી અને બીજાં સગાંઓ મારાં નથી, અને હું તેમાંના કોઇનો નથી. જેણે સંન્યસ્ત ગ્રહણ કર્યું છે એવો દ્વિજ જેમ પોતાનાં પૂર્વનાં સગાંઓને **"न मे कश्चित् नाहं कस्यचित्"** (હવે કોઇ મારું નથી, ને હું કોઇનો નથી,) આવું જે વચન તેમનાથી દૂર જતી વેલા સંભળાવે છે તેજ સર્વદા સત્ય છે, છતાં હું સગાંવહાલાંઓપરના પ્રેમરૂપી બેડીમાં બંધાઇ જાણે મારે મારા જીવાત્માનું કાંઇજ ભાવિ હિત કરવાનું ન હોય, ને આ સગાંવહાલાંઓનુંજ દાસત્વ કરવાનું હોય એમ હું વર્તું છું એજ મારું પ્રમાદપ્રતિ દાસત્વ સૂચવે છે.

સ્ત્રીની, પુરુષની, દ્રવ્યની, બહારના પદાર્થોની–વસ્ત્રાદિની–ને જીવવાની તૃષ્ણાથી ભૂતકાલમાં કોણ તૃપ્ત થયું હતું? વર્તમાનમાં કોણ તૃપ્ત થાય છે? ને ભવિષ્યમાં કોણ તૃપ્ત થશે? એમ પ્રમાણપૂર્વક કોનાથી દૃઢ કહી શકાય એમ છે? જે પ્રાણિપદાર્થની તૃષ્ણાને વશ થયેલાં કોઇ અજ્ઞાની માણસો પૂર્વે ધરાયાં નહોતાં, વર્તમાનમાં તે ધરાતાં હોય એમ જણાતું નથી, ને ભવિષ્યમાં પણ તે ધરાવાનાં નથી એ સંદેહરહિત વાત છે. અગ્નિ જેમ હવિષ્યથી ધરાય નહિ,

ને સમુદ્ર જેમ નદીઓના જલથી ધરાય નહિ તેમ ભસ્મકરોગને વશ થયેલા મનુષ્યોના જેવા અજ્ઞાની મનુષ્યો પૂર્વોક્ત પ્રાણિપદાર્થના લાભથી ધરાતા નથી, ને એની તૃષ્ણાથી નિરંતર તપ્યા કરે છે એમ મહાપુરુષોદ્વારા સાંભળવાથી ને શાસ્ત્રોમાં વાંચવાથી કાંઇક અંશે જાણતાં છતાં પણ એ પ્રાણિપદાર્થની તૃષ્ણારૂપ મગરોથી સુદૃઢ પકડાયેલો હું તે મગરોને મનમાંથી કાઢી દૂર ફેંકી દેતો નથી, અને અંતરાત્માથી અભિન્ન ને સર્વદા પરમાનંદરૂપ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવારૂપ મારા કર્તવ્યનું વિસ્મરણ કરી એ અનિત્ય વિષયોમાંજ લુબ્ધ થઈ રહેવારૂપ અકર્તવ્યનું સેવન કરી રહ્યો છું તે મારું પ્રમાદપ્રતિનું ગર્ભદાસત્વ નહિ તો બીજું શું કહેવાય ?

પોતાના નિવાસસ્થાનને પવિત્ર રાખવું, પોતાના ઘરમાંનાં પુસ્તકો, વાસણો ને બીજા પદાર્થો પવિત્ર રાખવાંરખાવવાં, પોતાનાં વસ્ત્રો સ્વચ્છ રાખવાં, પોતાનાં સગાંઓનાં વસ્ત્રો સ્વચ્છ રખાવવાં, પોતાનું શરીર પવિત્ર રાખવું, પોતાનાં સગાંઓનાં શરીરો સ્વચ્છ રખાવવાં, પોતાના શરીરના અવયવો સ્વચ્છ રાખવા, ને પોતાની કર્મેન્દ્રિયોના તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વ્યવહાર શુદ્ધ રાખવા આવું મારું સ્થૂલ છતાં પરમાર્થનાં સાધનોના આરંભસમયમાં ઉપકારક થતું કર્તવ્ય સેવવામાં પણ હું પ્રમાદને વશ વર્તી સાવધ રહેતો નથી ત્યારે મને સ્વકર્તવ્યનિષ્ઠ સજ્જનો પ્રમાદદાસવિના બીજી કઇ સારી ઉપમા આપે ?

બહારના દૃશ્ય વિષયોનાજ દાસરૂપ થઇ રહેલું, બહારના અનુકૂલ માનેલા પ્રાણિપદાર્થોના લાભથી ને તેના સેવનથી પોતાને કૃતાર્થ માની પડી રહેલું, સગાંવહાલાંઓને ને દ્રવ્યને પોતાનું સર્વસ્વ માની મૂર્છિત થયેલું, સગાંવહાલાંનું પોષણ કરવામાં ને તેમને લાડ લડાવવામાંજ પોતાને કૃતાર્થ માની બેઠેલું, અને પોતાના સંબંધવાળા સ્થૂલશરીરને પુષ્ટ ને સુશોભિત બનાવવામાં સર્વદા તત્પર રહેનારું

આ મન કર્તવ્યપરાયણતાવડે જ્યાંસુધી પ્રમાદનો પરાજય કરી તેનો નિગ્રહ ન કરી શકે ત્યાંસુધી મને ચિત્તની પ્રશાંતવાહિતાનામની સ્થિતિવડે અનુભવવાયોગ્ય પરમાનંદ શી રીતે અનુભવાય ?

ખેડુત જો સાવધાનતા રાખી ખેતી ન કરે તો તે ખેતીદ્વારા અન્નાદિ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, વ્યાપારી જો સાવધાનતાપૂર્વક વ્યાપાર ન કરે તો તે વ્યાપારદ્વારા દ્રવ્યનો લાભ મેળવી શકે નહિ, ભિન્ન ભિન્ન શાખામાં નોકરી કરતો નોકર જો પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સાવધાનતાપૂર્વક નોકરી ન કરે તો તે પોતાની પ્રાપ્ત નોકરીદ્વારા કે બીજી નવી નોકરીદ્વારા દ્રવ્યનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, અને વકીલ તથા દલાલ આદિ બીજા ધંધાદારીઓ પણ જો પોતપોતાનું પ્રાપ્ત કામ પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સાવધાનતાવડે ન કરે તો તે પણ પોતપોતાના ધંધાવડે દ્રવ્યનો લાભ મેળવી શકે નહિ. આમ વ્યવહારના પ્રત્યેક કામમાં યશનો ને દ્રવ્યનો લાભ પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્યને પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સાવધાનતા સેવવી પડે છે. કોઇ પણ મનુષ્ય જો પોતાના પ્રાપ્તવ્યવહારમાં પ્રમાદી રહે તો તેને વ્યાવહારિક સુખ ભોગવવાનો અધિકાર રહેતો નથી તેમ મારા જેવા પ્રમાદી મનુષ્યો જેઓ પોતાનું પારમાર્થિક સાધન સાવધાનતાપૂર્વક ન કરતા હોય તેમને પણ શાશ્વતી શાંતિ ને શાશ્વત સુખનો ઉપભોગ કરવાનો અધિકાર શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? નજ થાય. પ્રમાદપરાયણ મનુષ્યને સાવધાનતાપરાયણ મનુષ્યના જેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો લેશ પણ અધિકાર હોઇ શકે નહિ એ વાત સ્પષ્ટજ છે.

સૂર્ય, નક્ષત્રો, અન્ય તારાઓ, ગ્રહો, ઉપગ્રહો ને સમુદ્ર પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી જો સર્વદા સાવધાનતાપૂર્વક પોતપોતાનું કર્તવ્ય કર્યા કરે છે તો લોકો તેમને દેવ સમજે છે, એવી રીતે જો હું મારા વ્યવહારપરમાર્થના નાનામોટા સર્વ કર્તવ્યમાં અપ્રમાદી–સાવધાન–રહું તો

મારાં સર્વ કર્તવ્યો નિર્દોષ થાય, ને તેથી લોકો મને દેવતુલ્ય માન આપે એમાં કાંઈ શંકા રાખવાજેવું જણાતું નથી. આવી રીતે જો માણસ પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સ્વકર્તવ્યમાં જાગ્રતિ સેવે તો તે દેવસમાન માન પામે, અને જો માણસ પોતાના કર્તવ્યમાં પ્રમાદી રહે તો તે પશુસમાન ગણાઇ અપમાન પામે એમ જાણતાં છતાં હું મારા નાનામોટા પ્રત્યેક કામમાં પૂરતી જાગ્રતિ સેવતો નથી એજ મારા દુઃખદ દુર્ભાગ્યની વાત છે.

બાલ્યાવસ્થામાં, કિશોરાવસ્થામાં, યુવાવસ્થામાં પ્રૌઢાવસ્થામાં ને વૃદ્ધાવસ્થામાં સર્વ પુરુષોએ તથા સર્વ સ્ત્રીઓએ પોતપોતાના અભ્યુદયમાટે તથા નિઃશ્રેયસમાટે પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી પોતપોતાનું વ્યાવહારિકપારમાર્થિક કર્તવ્ય સાવધાનતાપૂર્વક કરવું જોઇએ એમ મને સમજાય છે, છતાં હું મારા પ્રાપ્તવ્યવહારનાં કામોમાં તથા પરમાર્થ-નાં સાધનોમાં પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી પૂરતી સાવધાનતાથી વર્તતો નથી એજ મારા મનની નબળાઇ જણાવે છે.

મનુષ્ય જો પોતાની પ્રકૃતિસ્થિતિનો પૂરો વિચાર કરી પોતાનો પ્રાપ્તવ્યવહાર ઉદ્યોગી ને પ્રામાણિક રહી સાવધાનતાપૂર્વક કર્યા કરે તો તેના તે પુણ્યકર્મનો જેમ જેમ પરિપાક થતો જાય તેમ તેમ તે મનુષ્યને દ્રવ્યની ને યશની પ્રાપ્તિ થતી જાય એટલુંજ નહિ, પણ તેવા શુદ્ધ વ્યવહારના સેવનવડે તેનું અંતઃકરણ પણ બહારના વિષયોના ખોટા રાગથી રહિત થવારૂપ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે, ને તેમ કરી પરમાર્થમાં આગળ વધવાની તેને અનુકૂલતા કરી આપે. આવી રીતે પરમાર્થમાં ઉપ-યોગી જે અંતઃકરણની શુદ્ધિ તે સાવધાનતાપૂર્વક પોતાનો પ્રાપ્તવ્યવહાર કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે એમ સજ્જનો કહે છે, છતાં હું મારો પ્રાપ્ત-વ્યવહાર જાણે ઉંઘતાં ઉંઘતાં કરતો હોઉં એમ જણાય છે, તો તે

ગ્રામ્યવ્યવહારના સેવનવડે મારે વ્યાવહારિક લાભની ને અંતઃકરણની શુદ્ધિની આશા કેવી રીતે રાખવી ?

સ્નાન, સંધ્યા, જપ, હોમ, બ્રહ્મયજ્ઞ-સ્વાધ્યાય--અર્થસહિત શાસ્ત્રાધ્યયન, તર્પણ, પરમાત્માનું પૂજન, વૈશ્વદેવ, અતિથિનો સત્કાર, આસન, પ્રાણાયામ ને પ્રત્યાહાર જે અંતઃકરણની શુદ્ધિનાં શાસ્ત્રોક્ત સાધનો છે તે સાધનોનું જો સાવધાનતાપૂર્વક સમજીને સેવન કરવામાં આવે તોજ તે કર્મ કરનારો મનુષ્ય પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવા ભાગ્યશાલી થાય, પણ જો તે વેઠે પકડાયેલા મનુષ્યની પેઠે સાવધાનતા રાખ્યા વિના તે કર્મો કરે તો તેથી તે પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિ નજ કરી શકે. ભટકતે મને અસાવધાનપણે કરેલાં સંધ્યાદિ નિત્યકર્મો પોતપોતાનું શુભ ફલ ઉપજાવવા સમર્થ નજ થાય એ દેખીતી વાત છે. હું તો જનોઇ કુંચીઓ કે દાંતખોતરણી બાંધવામાટે તથા બરડો ખંજોળવામાટે છે એમ જાણતો હોઉં એમ વર્તું છું, પણ તેમાં (જનોઇમાં) સામાન્ય દેવોનું ને પરમાત્માનું આવાહન કરી તેમને સ્થાપન કરેલા છે એમ સમજતો હોઉં એમ જણાતું નથી. વળી એ જનોઇને કેવા કર્મમાં ડાબે ખભે રાખવી, કેવા કર્મમાં જમણે ખભે રાખવી, તથા કેવા કર્મમાં કંઠમાં માલાની પેઠે રાખવી એ વિવેક પણ હું પ્રમાદને વશ થયેલો હોવાથી જાણતો નથી, ને તેના અજ્ઞાનથી તેનું પરિપાલન કરતો નથી. જનોઇ પહેર્યા વિના લગ્ન થઇ શકે નહિ માટેજ પરણ્યા પહેલાં સૂત્રના તાંતણા દ્વિજના બાળકના ગળામાં નાંખવા જોઇએ એમ સમજી માતાપિતાદિએ તે તાંતણા ધારણ કરાવ્યા હશે એમ મને સમજાય છે. જ્યાં શ્રૌતસ્માર્ત કર્મના સાધનભૂત જનોઇના સ્વરૂપનું પણ મને જોઇએ તેવું ભાન નથી ત્યાં મને બીજાં શાસ્ત્રોક્ત કર્મનું યથાયોગ્ય ભાન શી રીતે હોઇ શકે ? ઓ ભયંકર પ્રમાદ ! તેં મને બહુ ઠગ્યો છે.

કોઇ પણ લૌકિક વા શાસ્ત્રીય કર્મો જો પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે તોજ તે કર્મો પોતપોતાના સેવનવડે ઉદય થવાયોગ્ય ફલને આપવા સમર્થ થાય, પણ પ્રમાદને વશ થઇ જો ગમે તેવી રીતે તે કર્મો કરવામાં આવે તો તે કર્મોના સેવનવડે ઇચ્છિત ફલનો ઉદય ન થાય એટલુંજ નહિ, પણ પ્રમાદને લીધે ભૂલવાળું થયેલું તે કર્મ ક્વચિત્ દુઃખરૂપ ફલ પણ આપે. આવો નિયમ છતાં હું બંને પ્રકારનાં કર્મો કરવામાં પૂરતી જાગ્રતિ રાખતો નથી એજ મારું પ્રમાદપરાયણપણું છે.

પરમાત્માના ગુણાદિનું શ્રવણ, તેમના મહિમાનું કીર્તન. તેમનું સ્મરણ, તેમના ચરણકમલનું સેવન, તેમનું પૂજન, તેમને વંદન, તેમનું દાસત્વ, તેમનો સખાભાવ ને પોતાનું જે માન્યું હોય તે સર્વનું શુદ્ધભાવથી તેમને નિવેદન એ પરમાત્માની નવધા ભક્તિમાંની એક પણ ભક્તિ મારા અંતઃકરણને પરમાત્મામાં પરમપ્રેમવાળું કરીને તથા આ મારું મોટામાં મોટું આવશ્યક કર્તવ્ય છે એમ સમજીને હું નિત્ય સાવધાનતાપૂર્વક કરતો નથી ત્યારે પરમાત્માની કૃપા મારા ઉપર કેવી રીતે થાય ? ને પરિણામે મને તેમની અનન્યભક્તિની પ્રાપ્તિ પણ કેવી રીતે થઈ શકે? સાવધાનતા રાખી યોગ્ય પ્રયત્ન કર્યા વિના તેમાંની એકે ભક્તિ શી રીતે પરિપાક પામે ? ને પોતાના પરિપાકથી પ્રાપ્ત થવાયોગ્ય ફલ પણ મને તે શી રીતે આપે ?

પોતાના ઇષ્ટદેવને જલવડે સ્નાન કરાવવું, વા આચમનીમાં જલ લઇ પોતાના ઇષ્ટદેવને સ્નાન કરાવવાની ભાવનાપૂર્વક તે જલને આચમનીમાંથી દેવના સમીપમાં નીચે મૂકવું, પોતાના ઇષ્ટદેવને ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ ને નૈવેદ્યાદિ સમર્પણ કરવાં, પોતાના ઇષ્ટ-દેવને આરતી ઊતારવી, તેમને પ્રદક્ષિણા કરવી, તેમને સાષ્ટાંગદંડવત્-

પ્રણામ કરવા, તેમની સ્તુતિ કરવી, અને તેમના મૂલમંત્રનો જપ કરવો એ સર્વ કર્મો જો પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સાવધાનતાપૂર્વક કરવામાં આવે તોજ તે ઇષ્ટદેવનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત થાય, પણ જો તેમાં જોઇતી સાવધાનતા સેવવામાં ન આવે, અર્થાત્ દેવને સ્નાન કરાવવાનું જલ ડાબે હાથે લાવવામાં આવે, વા ડાબો હાથ અડાડયા વિના એકલે જમણે હાથે તે સ્નાનનું જલ દેવને સ્નાનમાટે અર્પણ કરવામાં આવે, વા સ્નાનમાટે મલિન જલ વાપરવામાં આવે, ચંદન પવિત્ર ઓરસીઆપર પવિત્ર જલવડે પવિત્ર હાથથી પવિત્ર સુખડ ઘસીને ઊતારવામાં ન આવે, દેવને ચઢાવેલા ચંદનમાંથી આંગળીઓપર અવશેષ રહેલું ચંદન પોતાને કપાળે લગાડી પુનઃ હાથ ધોયા વિના તેજ હાથે પુષ્પો લઇ તે દેવને ચઢાવવામાં આવે, મલિન પાત્રમાં મલિન ધૂપ કરવામાં આવે, ઊતરતા ને જંતુવાળા ઘીનો દીવો કરવામાં આવે, કોઈ પણ નિમિત્તે ઘરમાં વપરાતી ખાંડનું કે સાકરનું નૈવેદ્ય ધરવામાં આવે, દેવના ડાબા હાથભણીથી આરતી ઊતારવામાં આવે, પોતાનો ડાબો હાથ દેવભણી રહે એમ પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવે, ને વિધિવત્ પ્રણામ કે જપ કરવામાં ન આવે તો એ ભટકતે મને પ્રમાદયુક્ત કરેલું દેવપૂજન મને યોગ્ય ફલ નજ આપી શકે તે સ્પષ્ટજ છે, છતાં હું મારા ઇષ્ટદેવનું પૂજન કરતી વેલા જોઇએ તેવી સાવધાનતા સેવતો નથી એ બહુ ખેદની વાત છે.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ ને પ્રત્યાહાર એ યોગનાં બહિરંગ સાધનો અને ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ આદિ યોગનાં અંતરંગ સાધનો જો સાવધાનપણે સેવવામાં આવે તોજ તે પોતાના પરિપાકવડે ઉત્પન્ન થનારું ફલ યોગાભ્યાસીને આપી શકે, પણ જો સાવધાનતા નહિ રાખી ગાફલપણે તે કરવામાં આવે તો તે પોતાના

પરિપાકવડે ઉપજનારું ફલ મને કે બીજાને કેવી રીતે આપે ?

વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, શ્રદ્ધા, સમાધાન, ઉપરામ ને તિતિક્ષા એ છ સંપત્તિ ને મુમુક્ષુતા એ મુમુક્ષુના અંતઃકરણમાં વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવાની યોગ્યતા ઉપજાવનારાં ચાર સાધનો જો હું સાવધાનતા સેવી પ્રાપ્ત ન કરું તો હું વેદાંતશાસ્ત્રનું યથાયોગ્ય શ્રવણ કરવાનો અધિકારી શી રીતે થઇ શકું ? અને વેદાંતશાસ્ત્રનું શ્રવણ, વેદાંતશાસ્ત્રનું મનન ને વેદાંતશાસ્ત્રપ્રતિપાદ્ય બ્રહ્મનું ચિંતન વા વિચાર પણ જો પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી સાવધાનતાપૂર્વક ન કરું તો મને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર પણ શી રીતે થઇ શકે ?

ભૂત, વર્તમાન ને ભાવી એવા બ્રહ્મજ્ઞાનના ત્રણ પ્રતિબંધ સંભળાય છે. જેમ મણિ, મંત્ર કે ઔષધિથી પ્રતિબંધ પામેલો અગ્નિ દાહ થઇ શકે એવી વસ્તુનો દાહ કરી શકતો નથી તેમ ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રતિબંધોમાંનો જો એક પણ પ્રતિબંધ વિદ્યમાન હોય તો તે વેદાંતનું શ્રવણાદિ કર્યાં છતાં પણ મુમુક્ષુને બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવા દેતો નથી. પૂર્વે તીવ્ર રાગથી ભોગવેલા વિષયોની અંતઃકરણમાં રહેલી વાસના તે ભૂતપ્રતિબંધ કહેવાય છે. આ ભૂતપ્રતિબંધ મુમુક્ષુ જ્યારે શ્રવણમનનાદિમાં જોડાય ત્યારે તેના મનને શ્રવણાદિના વિષયમાં સ્થિર નહિ થવા દેતાં પૂર્વે ભોગવેલા વિષયોને આકારે પરિણામ પમાડયા કરે છે તેથી તેનું મન બ્રહ્માકાર થઈ શકતું નથી. વર્તમાનપ્રતિબંધ ચાર પ્રકારના કહેવાય છે, બુદ્ધિનું મંદપણું, લૌકિક ને અલૌકિક વિષયોમાં ધાટી પ્રીતિ, શ્રુતિ ને સ્મૃતિથી વિરુદ્ધ તર્કો કરવાનો સ્વભાવ ને દેહાદિમાં આત્માનો ને પ્રતીત થતા જગત્માં સત્યપણાનો નિશ્ચય. જ્યાંસુધી આ ચાર વર્તમાનપ્રતિબંધમાંનો કોઇ એક પણ વર્તમાનપ્રતિબંધ વિદ્યમાન હોય ત્યાંસુધી મુમુક્ષુના અંતઃકરણની સૂક્ષ્મતા ને સ્થિરતાને અભાવે તેને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થઇ શકતો નથી. ભાવી પ્રતિબંધ હજારો મુમુક્ષુઓમાં-

થી કોઇ એક મુમુક્ષુનેજ હોય છે, ને તે એ જન્મમાં ઉપાયથી દૂર થઇ શકતો નથી માટે તે વિષે મારે વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી, પણ હું વેદાંતના શ્રવણાદિ ઉપરાંત વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ ને દમનું સેવન કરવામાં સાવધાનતા ન રાખું તો મારો ભૂતપ્રતિબંધ શી રીતે નિવૃત્ત થાય ? ને મને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર પણ કેવી રીતે થાય ? વળી જો હું મારા સદ્ગુરુની તથા સત્પુરુષોની સેવાવડે તથા તેમના ઉપદેશના આદરપૂર્વક વારંવાર શ્રવણવડે મારી બુદ્ધિની મંદતા વા સ્થૂલતા દૂર ન કરું, જો વિષયોમાં રહેલા દીર્ઘકાલના અનુરાગને વિવેક, દૃશ્ય વિષયોમાં દોષદર્શન, મનોનિગ્રહ ને ઇંદ્રિયનિગ્રહવડે દૂર ન કરું, જો વેદાંતસિદ્ધાંતના મનનવડે મારા મનના કુતર્કોને દૂર ન કરું, અને જો બ્રહ્મવિચારવડે વા બ્રહ્મધ્યાનવડે મારા શરીરાદિમાં રહેલી આત્માની ભ્રાંતિને તથા જગત્માં રહેલી સત્યપણાની ભ્રાંતિને દૂર ન કરું તો હું શી રીતે બ્રહ્મનો દૃઢ સાક્ષાત્કાર કરી કૃતાર્થ થઇ શકું ? આ ભૂતપ્રતિબંધને તથા વર્તમાનપ્રતિબંધોને દૂર ક પ્રયત્ન સેવતો નથી એજ મારો મોટામાં મોટો પ્રમાદ છે.

પરમાત્માની, સત્શાસ્ત્રની ને મારા સદ્ગુરુની હિતકર અ તું જો હું ઘણામાં ઘણી સાવધાનતા રાખીને પરિપાલન ક હું પરમાર્થનાં સાધનોનું સેવન કરી કૃતાર્થ થઇ શકું, પણ જો રહું તો હું શી રીતે કૃતાર્થ થઇ શકું ?

હે દયાસાગર સદ્ગુરો! લૌકિક ને શાસ્ત્રીય કર્મોમ વિઘ્નરૂપ આ પ્રમાદનો સંપૂર્ણ નાશ કરવાનું બલ આ હૃદયમાં ભાવ પમાડવા અનુગ્રહ કરો.

એ પ્રમાણે પ્રમાદનો ત્યાગ કરવામાટે કર શ્રેયોભાવના પૂરી થઇ. ૨